

УДК 947.084.5 (477)

П.А. СТЕГНІЙ

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ КЕРІВНИЦТВА ПОВСТАНСЬКИХ СИЛ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УСРР У 1921 РОЦІ: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ КОМІТЕТ ТА УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Стегній Павло Анатолійович — к.і.н., Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з виникненням та діяльністю центральних органів керівництва повстанськими силами Правобережжя УСРР у 1921 р.: Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету та Української Військової організації. Автор статті акцентує увагу на відомостях про виникнення в кінці 1920 — на початку 1921 рр. двох окремих органів керівництва антибільшовицькими повстанськими силами: ВУЦПК, створеного за ініціативою Уряду УНР, та Центрального Повстанського Комітету, створеного за ініціативою Начальної Колегії УВО.

Ключові слова: Всеукраїнський Центральный Повстанський Комітет, Українська Військова організація, Партизансько-Повстанський Штаб, антибільшовицькі повстання.

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с возникновением и деятельностью центральных органов управления силами повстанцев Правобережья УСРР в 1921 г.: Всеукраинского Центрального Повстанческого Комитета и Украинской Войсковой организации. Автор статьи акцентирует внимание на сведениях о возникновении в конце 1920 - в начале 1921 гг. двух отдельных органов управления антибольшевистскими повстанческими силами: ВУЦПК, созданного по инициативе Правительства УНР, и Центрального Повстанческого Комитета, созданного по инициативе Начальной Коллегии УВО.

Ключевые слова: Всеукраинский Центральный Повстанческий Комитет, Украинская Войсковая Организация, Партизанско-Повстанческий Штаб, антибольшевистские восстания.

The article is devoted to the issues connected with formation and activities of «Cossacks council» that was one of the central governing body of antibolshevik rebel's forces of the right bank in the USSR in 1921-1922. The author of the article gives a thorough analysis of the discrepancies in the data about formation and activities of «Cossacks council» and makes an assumption about the connection of this organization with Free Cossack centres and the monarchy-oriented part of Ukrainian emigration.

Key words: All-Ukrainian Central Rebel Committee, Cossack Council of the right bank Ukraine, «Cossack council (rada)», Free Cossacks, partisan-rebel headquarters, antibolshevik rebellion.

© П.А. Стегній, 2012

Постановка проблеми. Складний і суперечливий процес розбудови сучасної Української держави змушує звертатися до історичного досвіду державотворення і, перш за все, до подій національно-визвольної боротьби 1917-1923 рр. Вивчення, опанування та аналіз здобутків і, особливо, помилок цієї буремної епохи — актуальна проблема сьогодення. Одним з найдраматичніших етапів цієї доби був селянський повстанський рух 1921 р. в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі УСРР), дослідження якого ще не завершилося. Так, на нашу думку, недостатньо повно проаналізовані спроби Уряду УНР і Української Військової Організації (далі УВО) очолити і об'єднати стихійні виступи повстанських отаманів, щоб перетворити їх на загальне антибільшовицьке повстання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші дослідження почалися ще в 20-х роках ХХ ст. З самого початку визначилось два протилежних табори: спогади безпосередніх учасників визвольного руху та праці українських істориків-емігрантів: А.Крезуба (О. Думіна), І.Мазепи, Я.Барановського, Ю.Бойка, В.Мартинця, П.Мірчука, З.Книша, з одного боку, та дослідження радянських істориків: Х.Раковського, Р.Ейдемана, С.Дукельського, М.Філіпова, М.Какуріна, Б.Козельського, І.Премислера, А.Слюсарського,

А.Залевського, Л.Маймескулова, О.Рогожина, В.Сташиса, О.Кучера, З.Іванова, Д.Голінкова з іншого. З проголошенням незалежності України розпочався новий етап дослідження історії виникнення та діяльності центральних органів керівництва повстанськими силами УСРР у 1921 р., зокрема. Дослідженнями, що в тому чи іншому контексті торкалися цієї теми, займалися В.Попік та Г.Кримчук, І.Білас, В.Сідак, В.Верига, Р.Коваль, О.Ганжа, Ю.Кульчицький, І.Срібняк, П.Стегній, П.Ісаков, С.Боган, Т.Плазова, Я.Файзулін, Ю.Щур та ін. Окремо можна назвати праці, присвячені виникненню УВО та історії ОУН А.Кентія, В.Кучера, Д.Веденєєва, О.Дарованця та інших, а також статтю В.Василенка, який ввів в науковий обіг надзвичайно важливі відомості про підготовку антибільшовицького повстання в Україні в 1921 р.

Проте майже всі дослідження, проведені з 1991 по 2011 роки, розглядали питання лише в контексті більш масштабних процесів, подій або діяльності інших повстанських організацій: селянського повстанського руху, петлюрівського повстанського руху, історії Другого Зимового походу, діяльності Українського Партизансько-Повстанського Штабу Ю.Тютюнника (далі ППШтаб), історії виникнення УВО та Організації Українських Націоналістів. Лише одна відносно невелика розвідка

Д.Красносілецького присвячена саме питанню виникнення та діяльності ВУЦПК.

Мета дослідження. Отже, незважаючи на наукові доробки, що з'явилися в добу незалежності України, історія виникнення та діяльності Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету (далі ВУЦПК) все ще залишається малодослідженою проблемою новітньої історії України. А історія цієї організації, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу принаймні з двох причин: а) за час свого недовгого існування (лютий-липень 1921 р.) ВУЦПК з невеличкого повстанського комітету почав перетворюватися на підпільний повстанський уряд; б) комітет у своїй діяльності зміг об'єднати кілька груп антибільшовицького руху опору: українських есерів, есдеків, членів УВО та можливо діячів Вільного козацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повністю однозначних відомостей про створення ВУЦПК немає. Аналіз відповідних досліджень підштовхує до висновку, що існує дві версії його створення. Одна з них викладена в радянській літературі або взята з неї закордонними дослідниками. Очевидно, вона виникла на основі відомостей з двох головних джерел: 1) допитів членів самого ВУЦПК та інших повстанських діячів; 2) повідомлень зрадників та чекістських сексотів. Напевно, першим цю версію виклав Б. Козельський. Треба зауважити, що в радянській літературі стосовно ВУЦПК здебільшого використовується термін «Цупком», тому що саме її використовували чекісти в своїх документах, при цьому його нерідко плутають з «Цупкомом» 1920 р. У 2008 р. ця версія підтверджена та збагачена документами з ГДА СБУ, які опублікував О. Василенко.

Друга версія виникнення ВУЦПК зустрічається в закордонних дослідженнях, де, очевидно, здебільшого використовувалися спогади Січових Стрільців, зокрема О. Думіна.

За версією Б. Козельського, що підтверджуються чекістськими документами, в момент наступу польсько-петлюрівської армії у вересні 1920 р. міністр Андрій Лівіцький від імені Уряду УНР запропонував київському інженерові Федору Наконечному взятися за організацію підпільних повстанських осередків. Тоді ж умовилися, що Ф. Наконечний буде отримувати доручення з-за кордону.

У лютому 1921 р. Ф. Наконечний організував повстанську групу, що складалася переважно з представників української інтелігенції. Він наказав їм роз'їхатися по провінції й притягти до роботи повстанські сили, що є на місцях. Пов'язавшись із деякими провінційними осередками, ініціативна група прийшла до висновку, що потрібно утворити всеукраїнський повстанський орган із керівними функціями. У березні 1921 р. було скликано нараду, де присутні вирішили організувати центральний повстанський комітет. Виникло питання про його організаційні засади. Один із запрошених на нараду представників української партії соціалістів-революціонерів вимагав, щоб повстанком був організований за партійним принципом, із представників українських соціал-демократів та есерів, але Іван Чепілко й Ф. Наконечний рішуче виступи-

ли проти цього. Збори постановили будувати повстанком на позапартійних принципах. Проте ініціативна група не прийшла до остаточного рішення й постановила послати за кордон до Державного Центру УНР (ДЦ УНР) свого представника.

ВУЦПК було створено 18 березня 1921 р. Керівну п'ятірку комітету очолив досвідчений громадський та політичний діяч, колишній есер І.Чепілко, уповноваженим з іноземних справ став Ф. Наконечний (Дністров). Секретарем і уповноваженим із внутрішніх справ та інформації обрано інструктора з кооперації районної філії Київської губернської спілки Спиридона (Свирида) Махину. За зв'язок відповідав працівник телеграфу Іван Данчевський, а за військові справи — у недалекому минулому член партії українських соціал-демократів (незалежників), а на той час студент юридичного факультету Інституту народної освіти Олександр Грудницький. Штаб комітету перебував спочатку у Києві, згодом — у м. Ірпінь. Його комендантом було призначено племінника голови ВУЦПК Миколу Чепіллка. Серед організаторів ВУЦПК були також старший діловод окружного квартирного управління Микола Комар, працівники Київської поштової контори Зотик Коротюк та Леонтій Онищук, секретар геофізичної секції Академії наук Макар Суходольський та колишній начальник оперативного штабу корпусу Січових Стрільців армії УНР, на той час діловод районної філії Київської губернської спілки Іван Андрух (Авраменко). До активної роботи в ВУЦПК було залучено інструктора шкіл Капітона Фендрик-Ганджу, відомого літератора Григорія Чупринку, а також уповноваженого Київського повітового відділу охорони здоров'я Юрія Гриня.

До ДЦ УНР спершу поїхав І. Андрух, а згодом, наприкінці березня 1921 р., Ф. Наконечний. Останній отримав у ППШтабі мандат на право створеного комітету об'єднати всі повстанські сили в Україні, домігся визнання ВУЦПК вищим військовим і цивільним органом національної влади в Україні та провідником ідей і виконавцем завдань ППШтабу, отримав гроші і директиви. У травні, під час наступного візиту до Польщі, Ф. Наконечний отримав затверджене Головним отаманом і начальником ППШтабу уповноваження з дорученням об'єднувати повстанські організації і партизанські загони на теренах всієї України, пов'язуючи їх між собою і Головною командою.

Важливо, що за іншою версією, яка переважно зустрічається в закордонних дослідженнях, наприкінці 1920 р. на Київщину для підпільної роботи виїхали сотники Січових Стрільців і члени УВО І. Андрух та Микола Опока. Вони заснували в Києві Центральний Повстанський Комітет, до складу якого увійшло багато колишніх січових стрільців, які перебували на службі у Червоній Армії. Очолив комітет І. Андрух (псевдо Авраменко), але у червні 1921 р. його арештували разом з частиною інших членів ВУЦПК. Новим головою комітету, що, незважаючи на арешти, продовжував діяти, став М.Опока.

На нашу думку, ці дві дуже відмінні версії заснування ВУЦПК дають підстави зробити припу-

щення, що існували два центральні повстанські комітети: один утворився з ініціативи Уряду УНР та київської інтелігенції, інший був осередком УВО в Наддніпрянщині. Ймовірно, що, виходячи з необхідності об'єднання українських повстанських сил, комітет УВО визнав зверхність ВУЦПК і став його складовою частиною. Разом з тим, осередки УВО діяли відносно самостійно й іноді виступали від імені всього ВУЦПК. Як докази на користь такого припущення наводимо кілька фактів.

У радянських публікаціях та опублікованих чекістських документах про розкриття ВУЦПК вказується, що його відгалуженнями були заснована у квітні 1921 р. при Другій київській школі «Червоних старшин» «Військова організація Січових Стрільців (ВОСС)», що прагнула охопити впливом військові частини Київського військового округу. Ініціатором заснування організації та її керівником став галичанин Осип Думін, який обіймав посаду лектора школи «Червоних старшин». Заступником останнього був командир першої сотні цієї школи Антон Решетука. На початку травня 1921 р. ВОСС змінила назву на «Українська Військова Організація» (УВО). Нова назва організації, на думку її керівництва, значно більше відповідала поставленим за мету намаганням досягнути військової консолідації у всеукраїнському масштабі. На час розгортання загального повстання, початок якого було намічено на 28 травня, УВО було розроблено план заходів щодо захоплення школи «Червоних старшин», заводу «Арсенал», артилерійських складів та інших стратегічних об'єктів у Печерському районі Києва.

Про тісний зв'язок УВО та ВУЦПК свідчать й інші документи. Так, зокрема, в секретній телеграмі Георгія Чічеріна Християну Раковському вказувалося, що в Києві організовано Центральний Повстанський Комітет із п'яти членів, куди потрапляли всі розпорядження від Ю. Тютюнника. Комітет розміщувався в Школі Червоних Старшин. Серед членів комітету Думін, Бичковський і Саврін. Кур'єром комітету з Умані у Прагу прибув Горинський, який повинен був тримати зв'язок з І. Авраменком (І. Андрухом) у Києві. Зверталася увага на галицьких офіцерів у Києві та Умані. Зауважимо, що якби Горинський був агентом ППШтабу, то він прямував би у Львів чи хіба що в Тарнів, але не в Прагу. Цікаво, що в чекістських документах стверджується, що І. Андрух після відвідування ППШтабу отримав доручення інспектувати військову роботу ВУЦПК. Виникає думка про певну плутанину у відомостях, тому що простіше та логічніше припустити, що І. Андрух отримав такі повноваження від УВО.

На нашу думку, всі вказані відомості яскраво та переконливо свідчать про діяльність осередків УВО в Наддніпрянській Україні з кінця 1920 – початку 1921 років. Радянські архівні матеріали також вказують на факти активної діяльності УВО як всеукраїнського повстанського центру, який з тактичних міркувань визнав зверхність ППШтабу та ВУЦПК. Сучасні дослідники історії виникнення УВО не залишають поза увагою ці факти, але роблять, на нашу думку, хибний висновок про те, що

«основною базою УВО в 1920-1922 рр. була Галичина, де зосередилася більшість її членів, зокрема і керівництво, а мережа, яка існувала в інших регіонах, мала тільки допоміжне значення».

На нашу думку, є всі підстави стверджувати, що в 1920-1922 рр., тобто на етапі свого виникнення, УВО, маючи своїм ідеалом самостійну і соборну Українську державу, зосередила свої зусилля у двох основних регіонах: Галичині та УСРР. Більше того, є певні підстави вважати, що антибільшовицькому повстанню в УСРР, активними учасниками підготовки до якого стали провідні члени УВО, надавалося пріоритетне значення. На підтвердження цього припущення наведу загальновідомий факт, який чомусь залишається поза увагою дослідників історії виникнення УВО, що підполковник Юрій Отмарштайн, який відіграв велику роль у створенні УВО і провів для цього велику підготовчу штабну роботу, згодом став провідним співробітником ППШтабу та взяв участь у Другому Зимовому поході 1921 р. Є певні підстави вважати, що УВО перша почала підготовку до загального антибільшовицького повстання в УСРР ще в 1920 р., а згодом діяла паралельно з ДЦ УНР. Так, зокрема, ще Б. Козельський у своїй праці вказував, що коли І. Андрух прибув до ППШтабу як уповноважений ВУЦПК, то Ю. Тютюнник спершу поставився до нього трохи недовіркою, проте згодом з'ясувалося, що І. Андрух добре знав генерал Марко Безручко, який у 1919 р. був начальником штабу Окремого Корпусу Січових Стрільців, а в 1920 р. командиром 6 Дивізії Січових Стрільців. Те саме підтверджують і чекістські архівні матеріали. Цей епізод свідчить, що Ю. Тютюнник не мав ніякого відношення до діяльності І. Андруха і М. Опоки в період з кінця 1920 р. по березень 1921 р. До речі, і самого ППШтабу в цей час ще не існувало.

Крім того, П. Мірчук у своїй праці з історії ОУН вказував, що сотники І. Андрух і М. Опока були крайовими командантами УВО на Наддніпрянщині, а відомий повстанський організатор О. Думін - членом Начальної команди УВО.

ВУЦПК мав особливий статус, він прагнув стати на чолі всієї цивільної і військової влади в Україні під час підготовки та проведення повстання. Тому його можна вважати за своєрідний підпільний уряд, а його управління за міністерства. Підпорядковані ВУЦПК повстанцями різних рівнів відігравали роль місцевих органів влади. В разі перемоги повстання, ВУЦПК виконував би функції тимчасового уряду до повернення С. Петлюри та Уряду УНР. Це, до речі, викликало певні побоювання серед керівників ППШтабу, який не мав повної інформації про діяльність і наміри ВУЦПК.

Як уже вказувалося, уповноваженим з військових справ ВУЦПК тимчасово було призначено О. Грудницького. Він же, до призначення Юліана Мордалевича командуючим Північним повстанським фронтом, тимчасово займав і цю посаду. Зрозуміло, що для керівництва військовою стороною повстанства всієї України О. Грудницький не мав належного досвіду. Тому у червні 1921 р. на прохання ВУЦПК ППШтаб для організаційно-оперативної роботи вислав до комітету генерал-хорун-

жого Володимира Галкіна. В закордонних працях про В. Галкіна згадується дуже мало. А от Б. Козельський багато і з великим сарказмом писав про нього, опираючись нібито на свідчення самого генерала, арештованого Чека. За наведеними в цій книзі відомостями В. Галкін кілька разів ухилявся від переходу кордону, але, в кінці кінців, вирушив на Наддніпрянщину разом з полковником Петром Боровським. Прибувши на Київщину, генерал і полковник зупинилися на ст. Ірпень у родини Боровських. Зв'язавшись з отаманом Орликом, В. Галкін зустрівся з ним в с. Буди та від нього дізнався, що ВУЦПК вже арештовано, а Ю. Мордалевич здався більшовикам. На початку серпня один з козаків Орлика, що здався по амністії, видав генерала чекістам, де той розповів про все, що знав. Наскільки правдиві ці відомості – сказати важко.

Взагалі, ППШтаб постійно піклувався про зміцнення кадрового потенціалу ВУЦПК та місцевих повстанкомів старшинами Армії УНР. З території Польщі до різних районів Київської, Волинської та Херсонської губерній були направлені відповідальні військові спеціалісти Петро Турянський, Василь Мирон та ін. За наказом Головного отамана військ УНР Симона Петлюри у розпорядження отамана Ю. Мордалевича прибув Тихон Бесарабенко, як отаман повстанських куренів Таращанського, Сквирського та Бердичівського повітів на Київщині. Діяльність ВУЦПК дала вагомі результати. Він створив мережу повстанкомів по всій Україні. Деякі повстанські організації виникали самостійно і не мали чітко визначеної орієнтації. Тоді ВУЦПК встановлював зв'язок з ними, намагався визначити і, якщо можливо, змінити їх орієнтацію. Якщо це не вдавалося, то шукались компромісні принципи співпраці. ВУЦПК об'єднав зусилля повстанкомів усього Правобережжя. Одноразово з роботою у всеукраїнському масштабі ВУЦПК виконував і роль Київського обласного повстанського комітету.

Другим напрямком роботи ВУЦПК був зв'язок з партизанськими загонами та загальне керівництво їх діями. Багатьом отаманам видано мандати, проведена значна реорганізація загонів: об'єднання, групування повстанських сил, боротьба з карними елементами, надання загонам характеру частин регулярної армії, підпорядкування їх центральним органам керівництва повстанням. ВУЦПК прикріплював окремі загони на місцях до відповідних повстанкомів. Відбулось якісне і кількісне посилення вже існуючих повстанських загонів. Створено багато нових загонів. По всій Україні створювалися повстанські штаби і бойові групи.

З ВУЦПК були пов'язані впливові на Київщині отамани Ю. Мордалевич та Орлик (Федір Артеменко). Перший 12 квітня 1921 р. був призначений ВУЦПК керівником повстанських сил у районі Київ Козятин Фастів Київ, а розпорядженням С. Петлюри від 24 травня 1921 р. - командуючим Другою повстанською групою. Повноважними представниками ВУЦПК з організації повстанського руху на Полтавщині та Чернігівщині було затверджено Ю. Гриня, на Катеринославщині і Таврії — голову Катеринославського губернського

повстанкому Андрія Зірку, а в Холодноярській військовій організації — Г. Чупринку. Згідно з директивами від ППШтабу, ВУЦПК готувався до загального повстання на початку травня, потім термін перенесли на червень. На Київщині з'явилась відозва ВУЦПК від 17 травня про наближення повстання. ВУЦПК вдалося встановити зв'язок із окремими частинами Червоної Армії і створити в них свої осередки. Так, була завербована частина командного складу 45-ї дивізії на чолі з начдивом Олександром Савицьким. ВУЦПК увійшов у контакт та об'єднався з осередками УВО в галицькому полку на Уманщині. Докладались зусилля для зниження працездатності Червоної Армії, для підриву її зсередини, для спрямування її діяльності в потрібне русло. ВУЦПК об'єднав навколо себе багато радянських службовців, між якими були члени більшовицької партії. Від своїх агентів ВУЦПК отримував інформацію із радянських установ і штабів, необхідні для своєї діяльності документи. ВУЦПК налагодив зв'язок і взаємодію із організаціями Бориса Савінкова в Україні. Завдяки діяльності ВУЦПК з'явилися нові риси повстанського руху: значне пожвавлення, суворо узгоджена робота, широка агітація. ВУЦПК майже вдалося виконати головне своє завдання - об'єднати й очолити все повстанство в Україні. Коли всю підготовчу роботу, на думку ВУЦПК, вже остаточно зроблено, він постановив змінити резиденцію й переїхати до Холодного Яру, що мав стати організаційним центром повстання. Тут же збирався перебувати штаб повстанської армії Ю. Тютюнника. Для встановлення зв'язку та керівництва діяльністю повстанців Холодного Яру ВУЦПК відрядив туди Г. Чупринку. З показань заарештованих членів ВУЦПК встановлено, що в Білій Церкві мав відбутися з'їзд усіх отаманів партизанських загонів, які тут оперували. На жаль, саме в цей час чекісти вже знали про діяльність ВУЦПК. Розробкою оперативної справи ВУЦПК займалися кілька губернських надзвичайних комісій: Київська, Одеська і Катеринославська, що майже одночасно отримали відомості про нього. З легкої руки Б. Козельського в літературі про ВУЦПК з'явилися відомості про зраду одного з членів комітету – О. Грудницького. Нібито він із заздрощів до Ю. Мордалевича за призначення його Командуючим Північним повстанським фронтом передав більшовикам відомості про нараду отаманів в с. Андріївці. Напад перевдягнених чекістів зірвався, але до їх рук потрапив начальник відділу розвідки Пилип Козловський із штабними документами. На допитах П. Козловський розкрив адреси кількох членів ВУЦПК, що згодом привело до їх арешту. Так чи інакше, але прізвища О. Грудницького не було в списку 39 офіційно засуджених до страти у справі ВУЦПК.

Ліквідація ВУЦПК була розпочата 18 червня 1921 р. — через кілька днів після переходу на бік радянської влади Ю. Мордалевича, коли постала загроза переміщення штабу повстанського центру до Холодного Яру. Чекістська операція була проведена одночасно у Києві та Ірпені й не набула широкого розголосу. Велику роль у ліквідації ВУЦПК зіграли катеринославські чекісти, група

яких за допомогою отамана Андрія Рибалки Зірки та члена Мелітопольського повстанкому Івана Іваницького – Карпенка, заарештувала керівництво ВУЦПК. Одеська Чека вислала своїм київським колегам явки ВУЦПК, а також список осіб, що були ватажками Повстанкомів Київського району. Заарештовані керівники ВУЦПК почали свідчити, що не зберегло їм життя, але призвело до ліквідації «УВО» та пов'язаної з нею підпільної групи у дислокованому в Умані 402-му стрілецькому полку, більшості місцевих повстанкомів. Переважна більшість членів ВУЦПК заарештована в першій половині липня, проте повідомлення про її розкриття з'явилися тільки в кінці серпня. Колегія Київської ГНК 28 серпня 1921 р. оголосила вирок 130-ти особам. З них 45-ть були засуджені до розстрілу. Вирок суду було виконано 28 серпня, а повідомлено лише 10 вересня. Взагалі вказані цифри не можна вважати точними, бо лише в одному Києві було арештовано близько півтори тисячі осіб, а «зафіксованих», тобто під наглядом – декілька тисяч.

Ліквідація ВУЦПК викликала дезорганізацію повстанського руху. Частина отаманів і рядових повстанців зневірилася у можливості подальшої боротьби і за прикладом Ю. Мордалевича припинила збройний опір радянській владі, відгукнувшись на запропоновану амністію.

Висновки. Отже, створений з метою підготовки загального антибільшовицького повстання ВУЦПК всього за півроку (з лютого по липень 1921 р.) розгорнув масштабну діяльність по об'єднанню повстанських сил Правобережжя УСРР і почав перетворюватись на підпільний повстанський уряд. Окрему і важливу роль у цьому відіграли наддніпрянські осередки УВО, що почали у 1920 р. окрему повстанську дію, але згодом вирішили об'єднатися з ВУЦПК, зберігаючи свою організаційну самостійність, зв'язки з іншими осередками УВО та Євгеном Коновальцем.

Якби наступ Армії УНР на територію УСРР, як і було заплановано, відбувся у кінці травня або на початку червня 1921 р., то ВУЦПК та об'єднана з ним УВО мали, на нашу думку, достатньо організаційних та людських ресурсів, щоб перетворитися на повноцінний всеукраїнський повстанський орган, зародок нового державного апарату, нової України, України без більшовиків. Це могло б суттєво змінити загальний напрям історичного розвитку не тільки Східної Європи, а й світу в цілому.

Тому подальше дослідження історії ВУЦПК на основі нових архівних матеріалів, особливо тих, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України, залишається актуальною проблемою новітньої історії України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Крезуб А. (О.Думін) Партизани. (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні) / А.Крезуб // Літературно-науковий вісник. - 1925. - Кн. 7-8. - С. 246-261. - 1925. - Кн. 9. - С. 10-24.
2. Мазепа І. Україна в вогні й бурі революції. 1917-1921. В 3 т. / І. Мазепа - Прага, Українське видавництво «Проблем», 1943. - Т. III: Польсько-український союз. Кінець визвольних змагань У.Н.Р. - 235 с.
3. Барановський Я. Український націоналізм у боротьбі // Наступ, ілюстрований календар-альманах на 1943 рік. - С. 34-36.
4. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо - Східні землі / Ю.Бойко - 6. м., На чужині, 1947. - 64 с.
5. Мартинець В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади і матеріали до передісторії та історії українського націоналізму / В.Мартинець - Б. м. в., 1949. - 525 с.
6. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П.Мірчук / За редакцією С.Ленківського. В 2 т. - Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. - Т. 1.: 1920-1939. - 639 с.
7. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму / З передмовою Д.Квітківського. - Торонто: Срібна сурма, 1970. - 187 с.
8. Раковский Х. Красная армия и борьба с бандитизмом / Х.Раковский - Х.: Государственное изд-во Украины, 1921. - 25 с.
9. Эйдеман Р. К вопросу о борьбе с бандитизмом / Р. Эйдеман // Армия и революция. - 1922. - № 2. - С. 3-6.
10. Дукельський С. ЧК на Україні. - Вермонт: Chalidze publications Canadian institute of Ukrainian studies, 1989. - 150 с. Передрук з його праці 1923 р.: ЧК ГПУ. Часть 1. - Х.: Государственное изд-во Украины, 1923.
11. Филиппов Н. Украинская контрреволюция на службе Англии, Франции и Польши / Н.Филиппов - М. - Л., 1927. - 156 с.
12. Какурін Н. Громадянська війна на Україні / Н.Какурін - Х.: Державне вид-во України, 1928. - 70 с.
13. Козельський Б.В. Шлях зрадництва і авантур (Петлюрівське повстанство) / Б.В.Козельський - Х.: Державне вид-во України, 1927. - 148 с.
14. Премыслер И. Разгром бандитизма на Украине (1921) / И.Премыслер // Военно-исторический журнал. - 1940. - № 9. - С. 34-44.
15. Слюсарский А. Комитеты незаможных селян в борьбе с бандитизмом / А.Слюсарский // Научн. Зап. Украинской академии социалистического земледелия им. Артема. - Х., 1941. - С. 51-55.
16. Залевський А. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921-1922 рр.) // Український історичний журнал. - 1959. - № 4. - С. 90-98.
17. Маймескулов Л.М., Рогожин А.И. Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922) / Л.М. Маймескулов, А.И.Рогожин, В.В. Сташис - Харьков: ХГУ, 1971. - 251 с.
18. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921-1923 рр. / О.О. Кучер - Харків: Видавництво Харківського університету, 1971. - 170 с.
19. Иванова З. Левобережные районы Молдавии в 1918-1924 гг. - Кишинев: Штиинца, 1979. - 214 с.
20. Голиков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925 гг.). В 2 кн. / Д.Голиков - М.: Политиздат, 1986. - Кн. 2. - 400 с.
21. Попик В., Крымчук Г. Бунт и смирение атамана Мордалевича / В.Попик, Г. Крымчук - К.: УкрНИИИТИ, 1991. - 116 с.
22. Вілас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: [у 2 кн.] / Вілас І. - К.: Либідь; Військо України, 1994. - Кн. 1. - 432 с.
23. Сідак В. Повстансько-Партизанський Штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.) / В.Сідак - К., Ін-т СБУ; Ін-т історії України НАН України, 1995. - 66 с.
24. Верига В. Листопадовий рейд / В.Верига - К.: Видавництво ім. О.Теліги, 1995. - 192 с.
25. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії / Г.Гребенюк (ред.). - К.: Правда Ярославичів, 1998. - 615 с.
26. Ганжа О.І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / О.І.Ганжа - К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. - 208 с.
27. Кульчицький Ю. Шаблі з плугів. Український повстанський рух у визвольних змаганнях / Ю.Кульчицький - Львів, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. - 169 с.
28. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк - Філадельфія; Київ: Вид-во ім. О.Теліги, 1997. - 187 с., Срібняк І. Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головні команді військ УНР у 1921 р. / І.Срібняк // Український історичний журнал. - 2001. - № 5. - С. 107-120.

29. Стегній П. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921-1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Кременчук, 2000.
30. Ісаков П. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001.
31. Боган С. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920-1923 роках: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Одеса, 2005.
32. Плазова Т. Український Партизансько-Повстанський Штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920 - 1921 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук / Нац. Ун-т «Львів. політехніка». — Львів, 2005. — 20 с.
33. Файзулін Я. Другий Зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917-1921 років: Автореф. дис. канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2008. — 16 с.
34. Щур Ю. І. Національний рух опору на Наддніпрянщині у 20-ті роки ХХ ст. / Ю. І. Щур // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. - Запоріжжя: ЗНУ, 2006. - Вип. XX. - С/ 153-160.
35. Кентій А. В. Українська військова організація (УВО) 1920–1928 рр. : короткий нарис / А. В. Кентій. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 82 с., Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси /А. В. Кентій. – К.: Державний комітет архівів України, 2005. – Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – 332 с.,
36. Кучер В. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. Кучер. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 2000. – 103 с., Кучер В. Партизансько-повстанський штаб як національний центр протибільшовицького руху опору на Україні 1921 року / В. Кучер // Воєнна історія. – 2011. – № 1(55). С. 37-50.
37. Веденєєв Д. В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.
38. Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920—1922)//Український визвольний рух/Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2007. — Збірник 11. — 264 с. - С. 5-60.
39. Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України)/ В.Василенко// З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ/ - № 1/2 (30/31). - 2008. - С. 138-195.
40. Красносілецький Д. П. Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет: етимологія та діяльність // Збірник наукових праць Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 293–296.
41. Козельський Б.В. Шлях зрадинства і авантюри (Петлюрівське повстанство) / Б.В.Козельський - Х.: Державне видавництво України, 1927. - 148 с.
42. Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України)/ В.Василенко// З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ/ - № 1/2 (30/31). - 2008. - С. 138-195.
43. Крезуб А. (О.Думін) Партизани. (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні) / А.Крезуб // Літературно-науковий вісник. - 1925. - Кн. 7-8. - С. 246-261. - 1925. - Кн. 9. - С. 10-24., Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо - Східні землі / Ю.Бойко – Б. м., На чужині, 1947. - 64 с., У боротьбі за українську державу: Українська Військова Організація (УВО) // Визвольний Шлях. - 1963. - № 2. - С. 137-147.
44. Козельський Б.В. Вказана праця. - С. 102-103.
45. Василенко В. Вказана праця. - С. 141.
46. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). –Ф. 2297. («Повстансько-партизанський штаб УНР, (1920-1922 рр.)).» - Оп. 1. - Спр. 4а. – Арк. 3.
47. Василенко В. Вказана праця. - С. 142-143.
48. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо - Східні землі /Ю.Бойко – б. м., На чужині, 1947. - С. 31-32., У боротьбі за українську державу: Українська Військова Організація (УВО) // Визвольний Шлях. - 1963. - № 2. – С. 137.
49. Крезуб А. (О.Думін) Партизани. (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні) / А.Крезуб // Літературно-науковий вісник. - 1925. - Кн. 7-8, С. 246.
50. Василенко В. Вказана праця. - С. 143-144.
51. ЦДАВО України. – Ф. 3204. («Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних Комісарів УРСР, м. Харків»). - Оп. 1. - Спр. 11. – Арк. 17.
52. ЦДАВО України. – Ф. 2297. («Повстансько-партизанський штаб УНР, (1920-1922 рр.)).» - Оп. 1. - Спр. 4а. – Арк. 3.
53. Центральний державний архів громадських організацій України (Далі ЦДАГО України). – Ф. 263. («Колекція позасудових справ реабілітованих.1919-1953 рр.»). – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285. - Арк. 36 зв.-37, 42–42 зв.
54. Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920—1922)//Український визвольний рух/Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2007. — Збірник 11. - С. 60.
55. Мартинєць В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади і матеріали до передісторії та історії українського націоналізму / В.Мартинєць - б. м., 1949 – С. 32., Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П.Мірчук / За редакцією С.Ленкавського. В 2 т. - Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. - Т. 1.: 1920-1939. - С. 20.
56. Козельський Б.В. Вказана праця. - С. 98-99.
57. Василенко В. Вказана праця. - С. 144.
58. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П.Мірчук / За редакцією С.Ленкавського. В 2 т. - Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. - Т. 1.: 1920-1939. – С. 22.
59. ЦДАВО України. – Ф. 2297. («Повстансько-партизанський штаб УНР, (1920-1922 рр.)).» - Оп. 1. - Спр. 4а. – Арк. 3.
60. Попик В., Крымчук Г. Бунт і смирення атамана Мордалевича / В.Попик, Г.Крымчук - К.: УкрНИИНТИ, 1991. – С. 51.
61. ЦДАВО України. – Ф. 2. («Раднарком УРСР»). – Оп. 1. - Спр. 947. – Арк. 17-20.
62. Козельський Б.В. Вказана праця. - С. 96-101, 128-131.
63. Василенко В. Вказана праця. - С. 144.
64. ЦДАВО України. – Ф. 3361. («Всеукраїнська Надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, саботажем і злочинством за посадою, м. Харків»). – Оп. 1. - Спр. 1. – Арк. 3.
65. Василенко В. Вказана праця. - С. 143.
66. ЦДАВО України. – Ф. 3361. («Всеукраїнська Надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, саботажем і злочинством за посадою, м. Харків»). – Оп. 1. - Спр. 1. – Арк. 2-3.
67. Козельський Б.В. Вказана праця. - С. 104.
68. Пролетарська правда. - 1922. - 30 августа.
69. Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января по 1 ноября 1921 г. - Дніпропетровськ, ВПОП «Дніпро», 1994. – С. 153.
70. ЦДАВОВУ України. – Ф. 3204. («Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних Комісарів УРСР, м. Харків»). – Оп. 1. - Спр. 11. – Арк. 19.
71. Козельський Б.В. Вказана праця. - С. 124.
72. Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января по 1 ноября 1921 г. - Дніпропетровськ, ВПОП «Дніпро», 1994. – С. 153.
73. ЦДАВОВУ України. – Ф. 3204. («Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних Комісарів УРСР, м. Харків.»). – Оп. 1. - Спр. 11. – Арк. 19.
74. Василенко В. Вказана праця - С. 146.
75. Вісті ВУЦВК. - 1921. - 27 серпня, Пролетарская правда. - 1921. - 21 августа.
76. Пролетарская правда. - 1921. - 10 сентября.
77. ЦДАВОВУ України. – Ф. 3361. («Всеукраїнська Надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, саботажем і злочинством за посадою, м. Харків»). – Оп. 1. - Спр. 10. – Арк. 6.
78. Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920-1921 рр. Анотований покажчик. Справа «Петлюрівські отамани» // Упоряд.: В.М. Василенко, В.М. Даниленко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 224 с.